

Biblija. Prijevod James Danneberg i Edib Kafadar. Teološka redakcija Rešid Hafizović. Jezična redakcija Senahid Halilović i Ismail Palić. Urednik Redžo Trako, Sarajevo: 2013., 998 str., 4 zemljovida u boji, veličina 17 x 23,5 cm

Ovu knjigu poklonio mi je glavni urednik dr. Redžo Trako 26. rujna 2013. Kako sam znao da neki protestantski pastori u Sarajevu ne žele na bogoslužju svojim vjernicima čitati iz srpskog ili hrvatskog prijevoda Biblije, poveselio sam se da je ovim ispunjena njihova potreba za uporabom prijevoda na bosanskom. U međuvremenu su predstavnici United Bible societies iz Londona (UBS) zamolili izvršnog direktora Hrvatskoga biblijskog društva u Zagrebu neka posreduje egzegetsku procjenu ovoga prijevoda jer neki protestantski pastori iz Bosne mole pomoć za prijevod i tiskanje Biblije na bosanskom. On me u pismu od 23. travnja 2021. zamolio da to učinim. Svoju recenziju naslovio sam: „An exegetic evaluation od 2013 Bible translation into Bosnian“ i poslao naručitelju. Ovdje tu recenziju prevodim uz neznatna proširenja.

Glavni urednik u Belfastu učio Bibliju i doktorirao s temom o povijesti kršćanstva u Bosni

Podatke o uredniku, prevoditeljima i redaktorima mogao sam

naći samo na Googleu. Tako sam u natuknici „Redžo Trako, znanstvenik, predavač“ našao da se rodio god. 1958. u selu Preočica općine Vitez, da je završio vojnu gimnaziju u Beogradu i vojno inženjerstvo u Zagrebu za potrebe ondašnje Jugoslavenske armije. Odbio je sudjelovati u međuetničkom ratu povodom raspada Jugoslavije, privremeno se sa ženom nastanio u Daruvaru kao rodnom gradu njegove žene te odatle dobio stipendiju za studij kršćanske teologije na Belfast Bible Collegeu. U Irskoj, na Queen's Universityju of Belfast, doktorirao je god. 2007. s temom o bosanskim krstjanima te se uključio u projekt prijevoda Biblije na bosanski i *New Bible Commentary*. Sada predaje islam studentima Evanđeoskog teološkog fakulteta u Osijeku koji su protestanti različitih smjerova. U jednom e-mail tekstu našao sam da je kršćanin baptističkog usmjerenja.

U radijskom razgovoru za „Slobodnu Evropu“ s novinarom Srećkom Stipovićem 29. listopada 2013. istaknuo je kako je bio pet mjeseci u zatvoru zbog odbijanja da sudjeluje u ratu, da u Hrvatskoj nije mogao dobiti nikakav posao te da je sa suprugom i dvoje djece izbjegao u Sjevernu Irsku. Dok je bio na Belfast Bible Collegeu s tugom je ustanovio da drugi studenti na predavanja dolaze s Biblijom na svojem materinskom jeziku, zažalio što Bošnjaci kao europski narod to još nemaju i odučio pokrenuti projekt za prijevod Bibli-

je na bosanski. Rad je trajao deset godina. Novinar Srećko Stipović naziva ovaj prijevod „Biblija za protestante na bosanskom jeziku“. Podatke o protestantima u BiH čitatelji mogu naći u članku Tomislava Dobutovića: „Manjinske religijske zajednice u Bosni Hercegovini“, monografije *Religije u BiH* (Sarajevo: MRV, 2012., 219-227). Autor je baptistički pastor u Sarajevu te iznosi da u BiH djeluje deset registriranih Crkava protestantskog usmjerenja s oko 2500 pripadnika.

Komu su urednik i redaktori namijenili Bibliju na bosanskom?

Glavni urednik prijevod pripišuje Jamesu Dannenbergu, koji je nezavisni prevoditelj Biblije i živi u Britaniji, te Edibu Kafadaru, koji je također prevoditelj Biblije, ali živi u Turskoj. Znam da UBS ima kvalificirane savjetnike za prevođenje Biblije koji uvježbavaju nove timove za prijevode na različite jezike. Nisam mogao razabrati iz dostupnih podataka razumiju li bosanski ova dva stručnjaka za prevođenje, ali su svakako mogli pratiti prevoditelje i s njima rješavati probleme tokom rada. Dr. Trako mudro je postupio što je za teološkog redaktora uposlio Rešida Hafizovića koji je redovni profesor na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, a postigao je magisterij iz teologije na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Njegovo sudjelovanje

u projektu garancija je Bošnjacima kao većinski muslimanskom narodu da ovo nije sredstvo za prozelitsko obraćanje muslimana na kršćanstvo, nego prvenstveno kulturni pothvat. Glavni urednik u „Uvodu“ (str. 7-8) predstavlja projekt ističući da su prevoditelji za podlogu uzimali znanstvena izdanja Biblije na hebrejskom i grčkom koja priređuje UBS u Stuttgartu. Informira da pravoslavni i katolički kršćani prihvaćaju za kanonske i sedam tzv. deuterokanonskih knjiga koje protestanti nazivaju apokrifima, ali: „U ovaj prijevod uključujemo samo one knjige koje su prihvatili jevreji i svi kršćani.“ On zna da su katolici i pravoslavci brojniji od protestanata u današnjem svijetu, ali pod „svi“ misli Protestantske Crkve i zajednice među koje spadaju i njegovi baptisti. Pravoslavni prijevod na srpski *Biblija. Sveto pismo Starog i Novog zaveta* (Šabac: 2005.) preuzima Daničićev tekst za SZ koji je bio preveden s njemačkog iz protestantskog izdanja, bez deuterokanonskih knjiga. Katolički prijevodi na hrvatski (Zagrebačka Biblija 1968., Šarićeva Biblija popravljeno izdanje 2006. u Zagrebu i Franjevačka Biblija 2010. u Tomislavgradu) imaju dakako ove knjige pa zainteresirani Bošnjaci trebaju posegnuti za njima ako hoće upoznati biblijski roman o židovskim vjernicima u babilonskoj dijaspori prema knjizi o Tobiji, ili herojsku udovicu Juditu u istoimenoj knjizi, ili spoj biblijske i

grčke mudrosti u Knjizi Sirahovoj. Ne vidim opravdanog razlog za izostavljanje tih knjiga u Trakinoj Bibliji na bosanskom. Tim više što veliki svjetski prijevodi uključuju i te knjige, kao *Einheitsübersetzung* 2016. i *Lutherbibel* 2017. u Njemačkoj, *La Bible traduction oecuménique* 1997. u Francuskoj, *Bibbia n lingua corrente* 1997. u Italiji, *The Holy Bible – New Revised Standard Version* 1995. u Britaniji i Americi.

Ivan Markešić, sociolog religije, građanin BiH i etnički Hrvat, napisao je u sarajevskom dnevniku *Oslobođenje* od 19. listopada 2013. prikaz Biblije na bosanskom kojemu je dao naslov „Protestantska Biblija“ (dostupan na Googleu). On pozdravlja ovaj prijevod kao sjajan kulturni događaj. Boris Beck, hrvatski lingvist i profesor na Sveučilištu u Zagrebu, dao je svojem prikazu naslov „Biblija koja traži kulturu“ i objavio ga u protestantskom časopisu *Kairos* 2013., 2, 256-264. On napominje da je R. Trako član Baptističke Crkve u Daruvaru i vjerski službenik Saveza Baptističkih Crkava. Upozorio je na izvjesna sjajna i neka upitna rješenja ovih prevoditelja te opaža: „Dodatnu komplikaciju za priređivača ove Biblije predstavlja izbor kanona jer su kulture u odnosu na koje se želi diferencirati pretežno katolička odnosno pravoslavna, svaka sa svojim kanonom“ (str. 261). Smatra da se odabirom izraza „zajednica“ za *ekklēsia* posvuda u NZ te Pomazanik za *Hri-*

stos „dodatno distancirao od katoličke i pravoslavnih crkava“ (263). Osobne intervencije prevoditeljeve u tekst razvrstava u tehničke, jezične i teološke. Unatoč ovoj konfesionalnoj obojenosti prijevoda, znam da baptistički pastor Tomislav Dobutović i neki drugi pastori reformiranih zajednica kršćana odbijaju upotrebljavati Trakinu Bibliju u svojim liturgijskim službama i poukama vlastitim vjernicima.

Nadalje, prije Trakine Biblije na bosanskom objavljena su dva prijevoda Novoga zavjeta za protestante u BiH. *Novi zavjet* u prijevodu Rubina Kneževića, protestantskog teologa u Hrvatskoj, bio je god. 2001. „pobosančen“ i objavljen u Zenici. Nakon toga (ili unatoč tome?), skupina protestantskih kršćana u Tuzli, koji sebe nazivaju bosanskim krstjanima, pod vodstvom Anttija Tepponen izdala je god. 2009. u Tuzli *Novi zavjet. Knjige novoga saveza*. U Kneževićevu prijevodu grčke riječi *baptizein*, *baptisthēnai*, *baptisma* prevedene su „krstiti, biti kršten, krštenje“. Glavni urednik Antti Tepponen preveo je *lōannēs ho Baptistēs* (Mt 3,1 i drugdje) s „Ivan Potapatelj“, a *baptizein*, *baptisthēnai* s „potopiti, biti potopljen“. U Trakinoj Bibliji Lk 3:21 glasi: „I dok se sav narod u vodu umakao, i Isus u vodu bješe umočen.“ Tepponen i Trako namjerno izbjegavaju južnoslavenske izraze „krst, krstiti“ koji znače učiniti nekoga kršćaninom ili kršćankom.

Ako prijevod Biblije na bosanski treba Bošnjacima - muslimanima ne samo predstaviti ovo klasično djelo svjetske književnosti nego i omogućiti kršćanima koji se služe bosanskim dinamički pristup knjigama božanske objave, osjećam da bi trebalo biti više rasprave među *reformiranim pastorima u BiH* kakav bi prijevod bio njima najprihvatljiviji.

Uvodi u pojedinu knjigu, bibliješke, podnaslovi u Bibliji na bosanskom

Ova Biblija na bosanskom, poput drugih prijevoda Biblije u jednom svesku, nudi čitateljima kratke uvode u pojedinu knjigu (oko pola stranice od ruba do ruba, dok je sam tekst u dva stupca) gdje urednik tumači kada je pojedina knjiga bila napisana, tko ju je napisao, koji joj je sastav i sadržaj te trajna vjerska poruka. Kao ilustraciju navodim uvode u Izaiju i Ivana.

Urednik s obzirom na Izaijinu knjigu ističe da je povijesni Izaija djelovao u Judeji od oko 740. do oko 681. pr. Kr., da je predvidio babilonsko sužanjstvo zbog neposlušnosti Božjega naroda koje je nastupilo god. 586. pr. Kr., ali je prorekao i povratak u domovinu koji se dogodio god. 538/537. pr. Kr. U poglavlju 42-53 Božji Pomazanik nazvan je Slugom i on po svojoj patnji donosi spasenje čovječanstvu. Drugi *zapadni* bibličari vide u poglavlju 40-55 govore neimenovanog pro-

roka koji je djelovao među nasilno odvedenim Židovima u Babiloniji oko 150 godina nakon povijesnog Izaije, a u poglavlju 56-66 govore proroka povratnika u Jeruzalemu oko god. 520. pr. Kr. koji je dobio poziv da ohrabruje svoje sunarodnjake u obnovi porušenog svetog grada i drugih naselja u Judeji.

U predavljanju četvrtog evanđelja ovaj urednik prihvaća *tradicijske podatke* da mu je autor ljubljani učenik (Iv 13,23). On posebno obrađuje odbrane čudesne „znakove“ Isusa koji otkrivaju njegov transcendentni identitet i spasenjsko poslanje. Prema Ivanu Isus otkriva svoj identitet starozavjetnom formulom objave „Ja jesam“ (Izl 3,14). Trako vidi kao središnju temu kod Ivana Isusovu izreku da ima biti predan u 3,14, a glavnu svrhu knjige u 20,31-vjera u Isusa kao Pomazanika i Sina Božjeg. Sve te elemente ističu i drugi istraživači četvrtog evanđelja, s time da u dvostrukom završetku (20,31 i 21,25) vide znak kasnijeg uključivanja građe o ukazanju Petru koja je čuvana u ivanovskim zajednicama. Ti uvodi u jednu starozavjetnu i jednu novozavjetnu knjigu pokazuju da prevoditelj - vjernik pomaže čitateljima da u prorađivanju pojedine knjige SZ ili NZ drže na umu što je ona značila prvim povijesnim naslovnicima i što bi u njoj trebali tražiti suvremeni tragači za objavljenom istinom. To je standardni pristup zapadnih proučavatelja.

Bilješke su rijetke i vrlo kratke. Većinom se odnose na tekstne varijacije u sačuvanim rukopisima za pojedinu biblijsku knjigu u vremenu dok se prepisivalo rukom, prije izuma tiska. U bilješkama su također ponekad protumačene biblijske mjere te osobna imena i značenje mjesta. Npr. u Iv 14,16 Isus obećava poslati drugog zaštitnika (*allon Paraklēton*). U bilješci na str. 854 Trako tumači: „Grčki *paracletos* u značenju utješitelj, branitelj, zgovornik“. U 1 Kor 16,22 „Prvog dana u svakoj sedmici“ protumačeno je u bilješci: „Tj. svake nedjelje“. U 1 Kor 16,22 ostavljen je Pavlov transkribirani izraz *Maranata*, a u bilješci protumačen: „Hebrejski Gospodine naš, dođi!“. Grčki izraz *ho antihristos* u 2 Iv 7 preveden je na str. 971 s „protivnik Pomazanikov“, a u bilješci protumačeno: „Ili antipomazanik“.

Suvremeni prevoditelji Biblije umeću podnaslove u nadahnuti tekst pojedine knjige kao pomoć naslovnicima u razumijevanju malih cjelina ili odsjeka i poglavlja. U odabiru podnaslova za Novi zavjet Trako se nadahnuo engleskim podnaslovima u znanstvenom izdanju NZ na grčkom. Neki podnaslovi za starozavjetne dijelove su zanimljivi, kao za Post 3 „Čovjekovo posrnuće“ (ne „Prvi čovjekov grijeh“ kao u Zagrebačkoj Bibliji 1994.). U Post 45 „Jozef se otkriva braći“ (Z. B. „Josip se očituje braći“), u Izl 15 „Pjesma o izbavljenju“ (Z. B. „Zahvala za izbavljenje“), u 2 Sam 11

„Davidov veliki grijeh“ (Z.B. „Druga vojna na Amonce – Davidov grijeh“), Iz 52,13-53,13 „Sluga Božji koji pati“ (Z.B. „Četvrta pjesma o Sluzi Jahvinu“). U Mt 13: „Sedam priča o kraljevstvu Božijem“ (Z.B. „Besjeda u prisposodobama“), u Jak 2,14-26: „Vjera i djela“ (Z.B. isto), u Otk 16: „Sedam činija gnjeva“ (Z.B. „Sedam čaša gnjeva Božjega“).

Uz brojne dobre opcije, neke ostaju upitne

U nazivima za pojedine knjige SZ Trako se razlikuje za *Levijski zakon* i *Popis* od hrvatskog *Levitski zakonik* i *Brojevi*. To su dobre opcije. U Izl 15,4,22 hebrejski izraz *yam-sûp* preveo je Trsteno more, ne „Crveno m.“ kako imaju hrvatski i srpski prijevodi pod utjecajem Septuaginte gdje su židovski prevoditelji odabrali *erythra thalassa*, vjerojatno iz želje da bude veća čudesnost prijelaza preko močvare s trskom. Isto je učinio u Br 33,10-11, Pnz 11,4; Ps 136,13.15. Ovdje je Trako prihvatio vjernost hebrejskom izvorniku. Dobra opcija je i „savez“ za središnji pojam odnosa vjerničke zajednice prema Bogu i međusobno, što je u SZ izraženo s *berit*, a u NZ s *diathēkē*.

Već sam spomenuo problem prevođenja grčkih izraza *baptizō*, *baptizein*, *baptisma*. Trako je odlomku Mt 4,13-17 dao naslov „Isusovo umočenje“. U Rim 6,3 Pavlov grčki izraz *hosoi ebaptisthēmen eis*

Hriston Iēsoun preveo je „svi koji smo umočeni kao sljedbenici Pomazanika Isusa“. Morao je dodati „sljedbenici“ da bi rečenica zadržala smisao, ali „umakanje“ je nesretan i nepotpun izraz. Ovdje biti kršten na Krista znači biti pridružen Kristu. Prema Gal 3,26-29 ta pridruženost Isusu Kristu donosi učlanjivanje u zajednicu krštenih muškaraca i žena gdje svi vjernici dobivaju jednaku temeljnu vrijednost pred Bogom, bez obzira na njihov socijalni položaj (robovi, slobodnjaci, muškarci, žene, kulturni Grci i nekulturni barbari). Trakin prijevod r. 27-28 ne izriče to: „I svi koji ste u Pomazanika umočeni Pomazanikom ste se zaođjenuli... jer svi ste vi jedno (grčki m. rod *heis!*) u Pomazaniku Isusu.“

U kratkom uvodu u drugo kantsko evanđelje, Markovo djelo o Isusovim riječima i postupcima povezano je s Petrovim propovijedanjem u Rimu. U Mk 1,1 grčka riječ *euangelion* prevedena je kao „radosna vijest“, što je izvrsno jer bi „vesela“ označavala vanjsku bučnost, a radovati se možemo i kada nam ne teče sve prema očekivanju. Međutim, smatram vrlo problematičnim prijevod „Pomazanik“ za Isusa Krista, utemeljitelja kršćanstva. U osobnim kontaktima s muslimanskim teolozima u Sarajevu vidio sam da oni osnivača kršćanstva s poštovanjem nazivaju Kristom, kao i mi kršćani katoličkog i pravoslavnog usmjerenja.

Zadržati „Pomazanik“ za Bošnjake otuđilo bi ih od europske kulture gdje je Isus Krist, a ne Pomazanik.

Grčka riječ *ekklēsia* skovana je od hebrejskog izraza *qahal Adonai* (Gospodnji saziv, Božja zajednica). U NZ dolazi prvi puta u Mt 16,18 u Isusovu obećanju Petru koji je ispovjedio vjeru u Isusa Mesiju i Sina Božjega. Isus će na Petru kao stijeni sagraditi svoju *ekklēsia* - Crkvu, što bi bila čvrsta zajednica, sa stalnom službom predstojnika. Izraz *ekklēsia* dolazi 114 puta u NZ te u većini slučajeva označuje mjesnu zajednicu krštenika koji su Kristovi sljedbenici. U tom smislu za nas Južne Slavene *ekklēsia* jest zajednica, ali u Mt 16,18 te na nekim mjestima u Djelima apostolskim i knjizi Otkrivenja ona nadilazi lokalnu zajednicu krštenih. Trako se trebao ugledati na uvažene prijevode na engleski: „On this rock I will build my church“ (*New revised Standard Version, New English Bible with the Apocrypha*). On je, međutim, uporno ostao na svome razumijevanju za čitatelje na bosanskom „zajednica“.

Zaključak

Iz Uvoda na dvije stranice vidi se da Trako ima za ciljane naslovnike dvije vrste čitatelja Bošnjaka: sve pripadnike toga naroda koji su većinom muslimani i one među njima koji prihvaćaju protestantsko kršćanstvo. Pri tome je isključivanjem deuterokanonskih knjiga lišio mu-

slimanske Bošnjake književne ljepote knjige o Tobiji, o Juditi, Knjige Sirahove, dviju Knjiga o Makabejcima i ostalih triju spornih knjiga. Početkom svibnja 2021. mr. sc. Semira Salihovića, koji je profesor islamskog vjeronauka na dvije srednje škole u Sarajevu, pitao sam odobrava li Trakin odabir. Odgovorio je da upotrebljava Zagrebačku Bibliju u svom radu s muslimanskim srednjoškolicima i želi da prijevod Biblije na bosanski uključi i deuterokanonske knjige koje većina današnjih kršćana u BiH (pravoslavci i katolici) smatraju kanonskima.

Nisam do sada našao objavljenu konstruktivnu recenziju Trakine Biblije od nekog Bošnjaka koji bi bio musliman ili agnostik ponosan na svoj etnički identitet. Znam, međutim, da neki protestantski pastori u Sarajevu odbijaju u predvođenju liturgije i poučavanju vlastitih vjernika upotrebljavati Trakinu Bibliju. Oni predlažu novi prijevod na bosanski koji bi njima i njihovim vjernicima bio prihvatljiviji. Bilo da se priredi popravljen izdanje Trakine Biblije, bilo da se načini novi prijevod na bosanski, potrebni su stručni prevoditelji, ali i donatori koji će platiti rad prevoditelja i cijenu tiskanja.

Mato Zovkić

Franjo Topić, *Bosna i Hercegovina: naša domovina*, Sarajevo: HKD Napredak - Zagreb: Magistra vitae, 2021., 240 str.

Nedavno je iz tiska izašla nova knjiga prof. dr. Franje Topića, počasnog predsjednika HKD Napredak i Paneuropske unije BiH. Riječ je o kompilaciji kolumni koje je profesor pisao u razdoblju od 2002. do 2017. godine za različite novinske medije. Dr. Topić se prije svega osvrće na aktualnu situaciju kako u Bosni i Hercegovini, tako i u svijetu.

Knjiga je podijeljena u četiri cjeline koje kronološki opisuju događaje navedenih godina. Riječ je o kolumnama objavljenim u *Dnevnom listu* od 2002.-2003., u tjedniku *Danas* 2005.-2008., *Katoličkom tjedniku* od 2005.-2008. te o *Izabranim kolumnama* u posljednjem, četvrtom poglavlju.

Knjiga se sastoji od 75 kolumni vezanih uz političke, vjerske i društveno-kulturne događaje u Bosni i Hercegovini. Autor također donosi i razne stavove, sugestivne spoznaje o pojedinim događajima poput položaja i budućnosti Hrvata u BiH i posebno u Sarajevu. U brojnim člancima autor donosi biografske sadržaje i putovanja na kojima je bio kao predsjednik HKD Napredak. U njima donosi pojedinosti o sastancima i razgovorima s čelnim ljudima kako iz BiH, Hrvatske, tako i iz svjetskog „mainstreama“.